

A CSALÁDSZERKEZET JELLEMZŐI A XVIII. SZÁZADBAN KÖVESKÁLON ÉS SZENTBÉKKÁLLÁN

Dolgozatom egy három éve folyó kutatás rész-eredménye, töredéke egy nagyobb lélegzetű elemzésnek. Két község a vizsgálat tárgya: az egyik a római katolikus többségű Szentbékkálla, a másik a korszakunkban református többségű kismemesi Köveskál. Mindkét falu a Káli-medence nyolc községének sorában található, s a terület református és katolikus lakosságának jellemzőit legerőteljesebben egyesíti.

A családszerkezet vizsgálatául alapként *Padányi Biró Márton* veszprémi püspök animális összeírásai (1745; 1757; 1771; 1776;),¹ valamint egy 1769-ből fennmaradt református összeírás² szolgált. Az adatok megbízhatóságát II. József népszámlálási adataival ellenőriztem.³

A két faluban a családszerkezet körvonalazott jellemzőit a recens néprajzi anyag adataival is összevettem, a kirajzolódó kép megbízhatósága érdekében.

Az elemzésben *Dávid Zoltán* és *Szabó László* kutatásai és eredményei voltak az irányadók.⁴

Dávid Zoltán 1973-ban tette közzé elemzésének eredményeit a veszprémi püspökség területén lévő falvak családjainak XVIII. századi nagyságáról és összetételéről.⁵ Munkájából kimaradt a tapolcai főesperesség. Vizsgálatunk két faluja pedig az utóbbihoz tartozik, hasonló jellemvonásokkal rendelkezve, mint a püspökség veszprémi és a Balaton somogyi oldalának falvait magukba foglaló esperességek.

Dávid a családok típusainak és szerkezeti jellemzőinek meghatározására öt kategóriát állított fel:⁶

1. a szülőket és gyermekeket egyesítő *vérségi család*ot;

2. a családfőt és házas gyermekeit vagy a házastestvérek közösségét összefogó *nagycsalád*ot;

3. a családfővel vérségi kapcsolatban nem álló, közös háztartásban élő családtagokat, idegeneket, de *egy kenyéren élőket*;

4. a vérségi családot, valamelyik házasfél szüleit, nőtlen testvéreit, magányos rokonait, a cselédeket, szolgákat egyesítő *háztartásokat*;

5. a családfőt és háza népét, külön kenyéren élő családokat, családokat vagy a külön kenyéren élő személyeket összefogó *egy házban lakókat*.

Valamennyi kategória megfigyelhető a tapolcai esperesség két megnevezett falujában is. A családszerkezetre jellemző vonások meghatározásánál azonban néprajzi szempontok is figyelembe veendők, hisz a család több összetevő függvényként állandóan mozgásban lévő egysége a társadalomnak. Ahogyan *Szabó László* megfogalmazta,

„egy adott pillanatban a család összetétele abból a szempontból, hogy éppen kik a tagjai, nem lehet döntő. Ez egy történeti mozgás eredménye”.⁷ E történeti mozgás körvonalazásához ad segítséget a recens néprajzi adatok sokasága.

Tárkány Szűcs Ernő, aki a néprajzi szakirodalomban élő családfogalmakat egyesítette, megállapította, hogy: a család házasság útján létrejött, vérségi alapon álló, társadalmilag elismert és szabályozott, jogilag önálló, elkülönített vagyonnal rendelkező tartósan együtt élők csoportja, célja az utódok létrehozása és felnevelésükhöz a feltételek biztosítása. Szerkezet szempontjából a megélhetési lehetőségek függvényeként különböző változatai alakultak ki.⁸

A paraszti és hajdani kismemesi társadalomban család alatt a következőket értik: 1. az ugyanazon nevet viselő, vérségi alapon összetartozó, egy fedél alatt élők együttesét; 2. az egy fedél alatt élő, egyenes ágon vérségi alapon összekapcsolódó szülők, gyermekek, nagyszülők együttesét vagy csak gyermekek és szülők közösségét. Tehát a fogalomba sorolják mindazon típusokat, amelyek a XIX. sz. végétől a XX. sz. közepéig élő és funkcionáló családformák voltak. Minden megfogalmazásnak két alapvető kritériuma: a *vérségi kapcsolat* és az *egy fedél alatt* vagy *egy házban lakás*. Ha viszont a rendelkezésre álló XVIII. sz.-i anyagot vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a XVIII. sz. közepén, de még a századforduló idején vagy századunkban is nemcsak a vérségi alapon összetartozók éltek egy fedél alatt, hanem a gazda, a szolgák, cselédek és magányos vagy családos zsellérek is. Így indokolt családokról és háznépről beszélni, amelyek alkothatnak közös háztartásokat is.

A XVIII. századi adatokból két, jól körvonalazható kép rajzolható meg: az egyik a református kismemeseket, a másik a katolikus jobbágyokat jellemzi.

Köveskál református kismemesekre vonatkozóan az anyakönyveken és nemesi összeírásokon kívül mindössze egyetlen lélekösszeírás áll rendelkezésre: az 1769-ből való. Az összeírók házanként vették sorra a lakosságot, feltüntetve az egy házban élőket, az egymáshoz, ill. a családfőhöz való viszonyukat, de nem jelezve az életkorukat. Így a gyermekek esetében legfeljebb csak arra következtethetünk, hogy 16 évesnél idősebbek vagy fiatalabbak a szülőkkel együtt élők.

Az összeírásban 83 házat vettek számba, melyben összesen 415 személy él. Négy esetben ma-

gányosan élő birtokolja a házat, 80 esetben pedig család: közülük 76 esetben egy családmagos (azaz szülők + gyermekek) vérségi kiscsalád, négy esetben pedig két családmaggal rendelkeznek az egy fedél alatt élők. Mind a négy esetben az egyik házafél magányos, özvegy szülőjével alkotnak közös háztartást. Csak a törzscsalád körvonalazható, a nagycsalád meglétére nincsenek írott adatok. Öt esetben a házas testvér magányos testvérével él együtt, ill. az özvegy szülő testvéri kapcsolatban lévő gyermekei alkotnak egy családot, közös háztartást képezve. Egyetlen olyan házat sem tüntettek fel, ahol idegenek lakóként élnének a háztulajdonossal egy fedél alatt. Zsellerek a református háznépek között a rögzített pillanatban nincsenek, szolgák, cselédek viszont megtalálhatók a tulajdonossal közös háztartásban. Húsz esetben figyelhető meg szolgatartás, ebből négy esetben két, két esetben pedig három szolgát foglalkoztatnak. Tehát a családoknak mindössze negyede a szolgatartó, s ezek valamennyien szerepelnek a korabeli nemesi összeírásban is.

Az összeírt családok negyedrésze (szám szerint 21) csonka család: özvegy nő és gyermekei, ill. két esetben özvegy férfi és gyermekei található keretében.

Egyetlen esetben két testvér (nők) és anyjuk szerepel az összeírásban. Első helyen az egyik lányt tüntették fel, amely arra enged következtetni, hogy a csonka családban a lány a családfenntartó családfő. Az özvegy szülő és nem házas gyermekei, valamint az özvegy szülő és házas gyermekei együttlakásakor az összeírásokban minden esetben a szülő szerepel az első helyen. Ez minden bizonnyal azt a legutóbbi időkig élő tételt támasztja alá, hogy „amíg nem fekszenek le, addig nem vetkőznek le”, azaz amíg él a szülő, addig ő a vagyon tulajdonosa, nem adja át gyermekének.⁹

Négy esetben a forrás újra férjhezment aszszonyokról tudósít. A megözvegyült és újra-házasodott férfiakra vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal, pedig valószínű, hogy létezett ilyen eset is. *Szabó László és Dávid Zoltán* is igazolták, hogy az özvegy férfiak általában újra-házasodnak, amely csak akkor nem következik be, ha az örökség miatt a családtagok nem tartják kívánatosnak.¹⁰ A legújabb kori, helyszínen gyűjtött néprajzi adatok is ezt támasztják alá. Így keztek az özvegyet újra-házasicítani: elfogadott volt, hogy az özvegy nő még legény sógorához menjen feleségül, az özvegy férfi pedig hajadon sógornőjével kössön új házasságot a vagyonnak az utódok, a gyermekek számára egyben való megőrzése érdekében. Az özvegyek újra-házasicodása ebben a korszakban az életkor függvénye is volt.

Az 1769-es összeírásban felsorolt családokban összesen 215 a gyermekek létszáma. Közülük mindössze tizenegyet az egy gyermekes, 59 pedig kettő-hét gyermeket nevelt: 14 két gyermeket, 20 hármat, 12 négyet, 8 ötöt, 4 hatot és 1 hetet. Elenyésző számúak a gyermektelen családok. A családonkénti átlagos gyermeklétszám így meglepően magas: 2,7. Ez a gyermekszám magasabb az ugyanezen időben összeírt katolikus családok-

ban nevelődő gyermekekénél. Ez azért meglepő a vizsgált korszakban, mert a XIX. sz. második felében és a XX. században megnő a protestáns családok között a gyermektelenek és a házasságot nem kötött magányos élők száma. Viszont ez a családonkénti átlagos gyermeklétszám közel áll a *Dávid Zoltán* által az egész veszprémi püspökség területén kimutatott átlaghoz, amely 2,63. Véleménye szerint a magasabb gyermekszám összefügg az özvegyek újra-házasicodásával is.¹¹

A családtagok családonkénti létszámát figyelve elmondható, hogy többségben vannak azok a családok, ahol a családtagok létszáma kettőnél több. Míg kétfős család mindössze hat található, addig ennél több — 3-10 fős — pedig 79. Közülük háromfős 17; négyfős 19; ötfős 13; hatfős 13; hétfős 6; nyolcfős 4 és tízfős 1. Legnagyobb a száma a három- és négyfős családoknak. Az egy családra jutó átlagos létszám 4,6. Ez a szám majdnem megegyezik a *Dávid Zoltán* által az egész veszprémi püspökség területére kimutatott, egy családra jutó átlagos személyszámmal, amely 4,63 fő.¹²

E vizsgált esetben az egy házban élők egy háztartást alkotnak, lévén vérségi kiscsalád avagy törzscsalád, akik legfeljebb csak szolgát tartanak. Többségben vannak a két főnél magasabb lélekszámú háztartások: háromfős 12; négyfős 17; ötfős 15; hatfős 13, majd hét főnél már tíz alá csökken, míg a 10 és 11 fős háztartások száma mindössze egy-egy. Az egy házban élők és az egy háztartásban élők átlagos létszáma 4,5 fő, alatta maradván a *Dávid Zoltán* által a tágabb területen kimutatott, egy házban élő személyek 6,16 fős átlaglétszámának. A közös háztartásokban élők átlagos lélekszámát ő is 4,5 főben állapította meg.¹³ Mivel esetünkben a háztartások megegyeznek az egy házban lakókkal, és a háztulajdonossal egy házban — az elenyésző számú szolgákon kívül — idegen nem lakik, e kisebb átlagérték reálisnak fogadható el.

A református családokról ez az összeírás alapján elmondható, hogy nagy többségük, azaz kétharmaduk (63 család) a korabeli nemesi összeírás tanúsága szerint a nemességhez (kisnemesi) tartozott. A családszerkezet és háztartásszerkezet nem mondható változatosnak. Többségben voltak a szülőkből és gyermekekből álló vérségi kiscsaládok, a szolga nélküli háztartások. Ezeket követték az egy szolgát tartó vérségi kiscsaládos háztartások. A családok egyharmadát képezték a csonka családok. Elenyésző volt a törzscsaládok száma, ugyanígy a gyermektelen családoké is. A családok és háztartások összetételére vonatkozó átlagszámok megegyeznek vagy megközelítik a veszprémi püspökség egész területére jellemző adatokat.

Figyelemre méltó az azonos nevék egymás mellett vagy egymás közelében élése. E meglepetés az esetek többségében rokonokra vonatkozik az azonos nemzetség tagjai között jött létre, s nyomon követhető a XX. század második feléig. De feltehető *Szabó László* kutatásai alapján, annak analógiájára, hogy ezek a XVII. században és a XVIII. század elején még közös munkaszervezetet képező, vagyunközösségben élő

nagycsaládok lehettek. Bár a munkaszervezet a XIX. és a XX. században már nem kizárólag vérségi alapon szerveződött. Benne a vérrokonokon kívül az affinális rokonok is helyet kaptak, s egy-egy ilyen egység állandó volt, de csak a nagy munkák, pl. takarolás idején igénybe vett.

Lényegesen nagyobb eltérések tapasztalhatók a köveskáli római katolikusokat magukba foglaló összeírásokat vizsgálva. Négy összeírást volt alkalmunk tanulmányozni: 1745-ből, 1757-ből, 1771-ből és 1776-ból. Valamennyit *Padányi Biró Márton* püspöksége idején készítették.¹⁴ Az 1745-ös összeírásban tíz, az 1757-ben készültben tizenkettő, míg 1771-ben már negyvenkettő, 1776-ban pedig csak húsz ház szerepel. Itt magas számával az 1771-es összeírás szembetűnő. Ugyanakkor tizenhét evangélikus házat is feltüntettek, amely öt évvel később már nem szerepelt. De nem szerepelt az a 22 ház sem, amelyek korábban, az összeírás szerint megvoltak. Valószínű, hogy valami hiba történt ebben az adatfelvételben, vagy pedig az 1776-ban készült nem írt össze mindenkit. Bár közel húsz ház fel nem tüntetése rendkívül súlyos mulasztás lenne. Elképzelhető, hogy ennyien elköltöztek közben. Egybevetve a két összeírást, az 1776-os nevek megegyeznek az 1771-ben összeírtakkal, viszont az előzőben nem szerepel húsz olyan név, amely az utóbbiban olvasható. Közte pl. az 1757-ben még nagycsaládi kötelékben élő Rédeyek, akik 1771-ben már kiscsaládokként, külön házakban szerepeltek. Minden bizonnyal a szülők halála után (akiknek neve akkor már nem található az összeírásokban) a gyermekek megosztoztak és szétköltöztek, majd később többen a faluból is elköltöztek. E név viselői a következő évszázadban már Szentbékállán is megtalálhatók. E hiányosság azonban a családszerkezeti vizsgálatot és a családszerkezet jellemzőit nem befolyásolja.

1745-ben a 10 házban 75 fő, 16 család élt, közülük mindössze három tartott szolgát (egy kettőt is), öt pedig zsellért, köztük családos zsellért is. Három család mellett pedig a családhoz nem tartozó özvegyet figyelhetünk meg. A testvérek egy háztartásban való élésére mindössze egyetlen adat található, az is a más házában lakó zselérek között.

A tíz összeírt házból ötben egy családmagos az ott élő család, ötben viszont kettő és ennél több családmag él egy fedél alatt, mégpedig két családmag három, három családmag egy és hat családmag ugyancsak egy házban. Öt, ill. hat (a hatodik családmag az ott élő családos zsellér) családmagos háznép mindössze egy van, s egyetlen azért is, mert az itt együtt lakók közös háztartásban, közös kenyéren, nagycsaládi kötelékben élnek: mégpedig a szülők még nem házas gyermekekkel, valamint négy házas fiukkal és unokáikkal. Ez esetben a családban élő személyek száma 17 fő, az egy házban és egy háztartásban itt 19 fő lakik. Ez megegyezik *Dávid Zoltán* azon megállapításával, hogy a birtokos nemességnél az egy házban élők száma a húszat is meghaladta.¹⁵ Köveskálón ez volt az egyetlen római katolikus nemesi család. Itt a gyermekek

száma hét. Az összeírtak között ez az egyetlen ilyen magas gyermeklétszám egy családon belül. Csonka család mindössze két esetben figyelhető meg, az is zselléreknél.

Az egy házban élő több családmag az esetek többségében a háztulajdonos gazda és családos vagy özvegy zsellér lakója volt. Utóbbiak számára így volt biztosított a megélhetés,¹⁶ csak így lettek otthonra. Ezek feltehetőleg külön kenyéren külön háztartást képeztek.

A családok lélekszámáról elmondható, hogy az esetek többségében (16-ból 12 esetben) 3 és 6 fő közötti volt (három 3 fős; négy 4 fős; három 5 fős és egy 6 fős). A családok átlagos lélekszáma 4,4 fő.

Az egy háztartásban élők száma az esetek többségében három és hat fő volt (3 fő négy, 4 fő három, 5 fő kettő, 6 fő három esetben). A háztartások átlagos létszáma így 5 fő.

Egy házban többnyire 3 és 9 fő között éltek: (három, négy, öt és nyolc fő egy-egy házban, hat fő három, kilenc fő pedig két házban). Így az egy házban élők átlagos száma 7,5 főben állapítható meg. Mind a háztartások, mind az egy házban élők átlagos létszáma meghaladja a *Dávid Zoltán* által megállapított 4,25, ill. 6,16 főt.¹⁷

A gyermekek összlétszáma az adott pillanatban 37 volt, többségben lévén a 2-7 gyermekek. Míg egygyermekes csak öt volt, addig 2, 3, 4, 5, 6, 7 gyermekes tizenegy. Gyermektelen mindössze egy család volt. A családonkénti átlagos gyermeklétszám ez esetben 2,1.

Az 1757-es összeírás több ponton hasonló az 1745. évihez. Itt 12 házat írtak össze 18 családdal, amelyek közül mindössze egy tartott szolgát, három zsellért, egy család magányos özvegyet. Egy zsellérházaspár pedig a feleség magányos nőtestvérével élt együtt lakóként. Csonka család mindössze kettő volt, ezek is lakók. Ezek az adatok arányaiban megközelítik az 1745-ben felvettéket.

A családok szerkezetében bekövetkezett változás már a 10 esztendő alatt is szembetűnő. Az előző korszakban az egy és több családmagot magukba foglaló házak egyenlő létszámúak voltak, tíz év után viszont az arány eltolódott az egy családmagos házak és háztartások javára. A 12 összeírt házban mindössze három volt a több családmagos háztartások száma, egy-egy két, három és egy hat családmagos, míg az egy családmagos már kilenc volt. A több családmagos házak közül az együtt élő két és három családmag esetében külön háztartást feltételezünk, mivel mindkét esetben családos zsellér, ill. zselérek éltek egy fedél alatt a háztulajdonossal és családjával. A nemes Rédey család esetében a szülők és nem házas gyermekeik éltek együtt nagycsaládi kötelékben házas, gyermekes fiaikkal. Hat családmagot egyesített e tizenkilenc személyt magába foglaló háztartás, közülük az egyik a házas juhászok volt. Az előző összeírás óta annyi változás is történt, hogy az ott szereplő lányuk közben férjhez ment és kivált a családi kötelékből, míg egy fiuk megházasodott, feleségét a szülői házba vitte. A vér szerinti családtagok száma itt tizenhét volt, a gyermekeké öt, négy fiú házas, kettő még legény, de már a 20.

életévét betöltött. Házasszolgájuk egy háztartásban élt velük.

A többi esetben a kettőnél több főt magukba foglaló családok képezték a többséget. Míg két fős család csak öt volt, addig 3-6 fős tiz (3 fős négy, 4 fős kettő, 5 fős három, 6 fős egy). A családonkénti átlagos lélekszám az 1745. évihez hasonló: 4,2 fő.

A közös háztartásokban élők létszáma is megközelítő: többségben a 3-6 fős háztartások voltak. A mindössze három kétfős háztartással szemben 11 volt a 3-6 fősök száma (háromfős 4; négyfős 3; ötfős 3; hatfős 1). Az egy háztartásban élők átlagos létszáma 4,6 fő.

Az egy házban élők átlagos lélekszáma inkább a *Dávid Zoltán* által megállapítottat közelíti meg. Többségben a 3 és 4 főnek fedelelet adó házak voltak a két főt, valamint az öt-kilenc főt magukba foglalók közül csak egy-egy található az összeírásban. Az egy házban élők átlagos létszáma az 1745. évihez (7,5 fő) képest alacsony, mindössze 5,6 fő.

A gyermekek összlétszáma 34 volt. Gyermektelen család csak három található, egygyermekes pedig hét. A többi kettő-négy gyermeket nevelt az adott pillanatban. Az egy családra jutó átlagos gyermekszám mindössze 1,7; az egész vizsgált korszakban a legalacsonyabb.

Nagyobb változás a családszerkezetben 1771-ben mutatható ki. Ekkorra eltűnt a Rédeyek nagycsaládjá, a házas fiúk egymást követik az összeírásban, de külön házakban szerepelnek, utalva a szülők halála után a nagycsalád felbomlására. Átmeneti képződmény volt, nem jellemezte az egész közösséget, csak a katolikus birtokos kismeseknél és jobbágy parasztnál jelentkezett ideiglenesen, ahogyan erre a XIX. és XX. századból is van példa. *Szabó László* igazolta, hogy az egymás közelében élő azonos nevéűk a nagycsalád valamikori meglétére engednek következtetni.¹⁸ Adatunk kitűnő bizonyítékul szolgál erre a területünkre vonatkozóan is.

1771-ben 42 házat írtak össze, ezek valamennyiben csak egy családmagos vérségi kiscsaládok találhatóak. Közülük nyolc tartott szolgát (hét egyet, egy kettőt!), kilencben pedig özvegy található. É magányos, önállóan megélni nem tudó özvegyek feltehetőleg egy háztartást alkottak a vérségi kiscsaláddal, védelmükben meghúzódva, amint erre már utaltunk *Kosáry Domokos* alapján. A szolgák ugyancsak egy kenyéren, közös háztartásban éltek gazdáikkal.¹⁹ Lakók egyetlen esetben sem találhatóak ez időben az összeírásban.

A családonkénti lélekszámot tekintve elmondható, hogy 3-10 fős családok alkották a többséget: míg kétfős család hét volt, addig három- és négyfős 9—9. Öt-tíz fős pedig tizenöt, legtöbb közülük az ötfős (hat). A családonkénti átlagos lélekszám az előzőekhez hasonlóan alakult: 4,5 fővel.

Ez esetben, mivel házatlan zsellérek nincsenek, a háztartások és az egy házban lakók lélekszáma megegyezik. Többségben a 3-5 fős háztartások voltak (6-12-8), kisebb számban a kettő- és a hat-tizenegy fős. Valamennyi száma külön-külön nem érte el az ötöt. Együttesen voltak

tizennégyen. Az egy házban élők, ill. az egy háztartást képezők átlagos létszáma 4,7 fő, az 1757. évihez közelítő.

A gyermekek összlétszáma az összeírás évében 93 volt, többségben a 2-5 gyermekes családokkal (9, 6 és kétszer 3). Egygyermekes család csak tiz volt, gyermektelen pedig hét. A családonkénti átlagos gyermeklétszám 2,2, hasonló az 1745. évihez.

1776-ban ismét változatosabb kép tárult fel. Mindössze húsz házat írtak össze, közülük tizenháromban szolgát is tartottak (hétben egy, hatban két szolgát), hétben nem. Zsellér és özvegy egyetlen házban sem található. Általánosnak ekkor a szolgát tartó házak mondhatók.

Az összeírt házak közül tizennégyben egy családmagos vérségi kiscsalád élt, hatban pedig két családmagot egyesítő háztartás. Utóbbiak is egy kenyéren éltek, egy fedél alatt a háztulajdonos házas szolgájával, egyazon paraszti familiában. Egyetlen esetben található meg a nagycsaládra utaló nyom, de már csak törzscsalád figyelhető meg: az özvegy apa élt együtt házas fiával és unokájával családfőként, velük közös háztartásban egy házas szolgával.

Többségben a 3-5 fős családok voltak (öt és négy-négy), kisebb számban a 6-8 fősek, velük szemben pedig mindössze hatan a kétfősek. A 27 összeírt családból kettő volt csonka család, amelyben az özvegy anya élt együtt gyermekeivel. A testvérek együttélésére egyetlen példa sincs. A családonkénti átlagos lélekszám alacsonyabb az előzőeknél, csak 3,8 fő.

Lakók nem lévén, az egy házban élők és a közös háztartásban élők létszáma, hasonlóan az 1771. évi összeírásban szerepeltekhez, megegyezik. A 113 személyből a 4-8 fős háztartások, ill. házak voltak többségben, számra 3 és 5 között. Háromfős háztartás, ill. ház csak egy létezett. A házankénti, ill. háztartásonkénti létszám az előzőekhez hasonlóan alakult: 5,5 fő.

56 gyermeket számláltak meg ez évben, többségben 2-5 gyermekes családokkal (13!). Kétgyermekes mindössze öt volt, de az ötnél több gyermeket elenyésző számú, gyermektelen család pedig csak egy található. A családonkénti átlagos gyermekszám így az eddigiekhez hasonlóan kettő fölötti, azonban az eddigiektől eltérően a háromhoz közel álló: 2,8.

Az 1745 és 1776 között eltelt 30 esztendő alatt megszűnt az egyetlen igazi nagycsalád, általánossá vált a kiscsalád, de ugyanakkor megnőtt a szolgát tartó családok, háztartások száma. A szolgát tartó családok között ugyanazon nevéűk fordulnak elő. Később, a XIX—XX. században maradékaik is birtokkal rendelkezők voltak. Tehát szolgát csak a nagyobb birtokkal rendelkező családok tartottak, számuk az úrbérrendezés éveiben megnőtt. A nincstelenség feltehetőleg a családok védelmében biztosították maguknak a létalapot, a befogadónak viszont munkaerőt jelentettek.²⁰

1771-ben Köveskálón a visitátorok 18 evangélikus házat is számba vettek. Ezekről az evangélikusokról többet nem tesznek említést a római katolikus összeírások, sem a református összeírás. Pedig a XVIII. századi köveskáli evan-

gélikusokról külön temetőrész is tanúskodik a felső református temető szomszédságában. Az összeírásban szereplő családnevek közül a *Lakos* név még egy sírkövön kiolvasható. De tudjuk az anyakönyvi és a helyszíni néprajzi adatokból, hogy az evangélikusok házassal beolvadtak a reformátusokba, mások pedig elkerültek, ill. visszakerültek a szomszédos evangélikus többségű kismesek közé Kővágóörsre, Szentantalfára és Mencshelyre, pl. Antalok, Lampérthok, hisz az evangélikusok nagy része bevándorolt Köveskálra. Ennek az 1771-es lélekszámszerzésnek minden adata nem ellenőrizhető, így nem fogadható el még hibaszálalékkal sem megbízható forrásnak.

Tizennyolc házat írtak össze, amelyek közül egyetlen házban sem volt szolga, egyben élt csak magányos özvegy a gazdával, csonka család pedig öt volt. Valamennyi család, szám szerint 13 kiscsalád volt, egy családdal, magányosan élők pedig ötven voltak, saját házukban. A 3-6 fős családok voltak többségben, bár számuk egyedileg nem érte el a hármat, együttesen elérte a nyolcat. A kétfős családok száma négy volt. Az egy családra eső átlagos lélekszám 2,8.

Az egy házban lakók közös háztartásokat alkottak, egy kenyéren éltek. Háztartásonkénti létszámuk többnyire 2-4 között volt, de egy-egy 6-7 fős is előfordult. Az egy házra és egy háztartásra jutó átlagos lélekszám 3 fő.

Az összeírtak harmada gyermektelen, harmada egygyermekes, harmada pedig 2-4 gyermekes. A családonkénti átlagos gyermeklétszám mindössze 1,4.

Az egész evangélikus közösségre — ha az összeírás adatait elfogadjuk — a kirívóan alacsony átlagszámok jellemzőek, alátámasztva *Dávid Zoltán* megállapítását, hogy a protestánsoknál kevesebb az egy háztartásra jutó személyek száma,²¹ bár ennek a köveskáli reformátusok 1769. évi adatai ellentmondanak.

A legváltozatosabb családszerkezeti kép a római katolikus lakosságú Szentbékállán figyelhető meg. Négy összeírás segítségével vizsgálható a családszerkezet. Az összeírások 1747-ből, 1757-ből, 1771-ből, 1776-ból származnak.²² 1747-ben hatvan, 1757-ben hatvanöt, 1771-ben száz, 1776-ban kilencvenhat házat írtak össze. Közülük 1747-ben nyolc szolgatartó (két zsellért öt, ennél többet kettő), három szolgát és zsellért tartó (közülük egy hatot tartott), nyolcban özvegy fordul elő, egy pedig idegen családot lakóként tartó ház volt. Három esetben fordult elő testvérek együttlakása. Két esetben a magányos férfi testvér családtagként lakott házas testvérel egy háztartásban, közös kenyéren. Egy esetben a két házas testvér csak egy fedél alatt lakott, de feltehetőleg külön háztartásban. Utóbbiaknál birtokos kismesesi családról lévén szó, feltételezhető a nagycsalád korábbi megléte is, ahogy az ilyen esetekre *Szabó László* ezt kutatásaival igazolta.²³

A családszerkezetre az egy családmagos kiscsaládok a jellemzőek, de megtalálható e 45 esetben kívül 11 esetben a két családmagos, 3 esetben pedig a három családmagos házközösség is. Az egy családmagos házak esetében is előfordult a

háznéphez tartozóan a magányos zsellér, özvegy vagy szolga is. Nyolc esetben csonka a család: özvegyasszony, ill. egyetlen esetben özvegy férfi élt együtt gyermekeivel. Három esetben a nagycsalád megléte tapasztalható: egyszer a szülők együtt élnek még nőtlen fiaikkal, valamint házas fiaikkal és unokáikkal. A másik esetben a szülők még nem házas és házas gyermekeikkel élnek közös kenyéren. Egy esetben pedig az özvegy anya mint családfő, házas fiával és még nőtlen fiaival, valamint hajadon lányával él közös háztartásban, csonka nagycsaládot képezve. Jól körvonalazható, hogy több azonos nevet viselő kiscsalád él egymás mellett, pl. Borbélyok, Vargák, Lovászok, Istványok, akik elképzelhető, hogy az összeírást megelőző időkben még nagycsaládi kötelékben élhettek. (A családok csoportos előfordulása jellemző más községre is, pl. Köveskál, Balatonhenye, Monoszló, bár itt kismesekről lévén szó, ebben a nemzeti szervezeti nyomait feltételezhetjük.) *Szabó László* igazolta, hogy a rokonok egymás mellett élése lehet egy korábbi belső telek, közös birtok felosztásainak következménye, amely országos nagycsaládok felbomlása utáni időszakot jellemezte. A családtagok egymás közelében maradtak, a szétesés csak a vagyonszétválás felbomlását jelentette.²⁴

A vizsgált összeírásban két alkalommal fordul elő a szülőknek egy házas gyermekükkel és unokájukkal való együttélése, azaz a törzscsalád. Mindkét esetben patrilokális törzscsaládról van szó.

A többi több családmagos ház esetében a vérségi alapon együtt élő családdal egy fedél alatt — avagy egy telken? — családos és egyedülálló zsellérek (egyszerre mindkettő is előfordul), egyedülálló vagy családos szolgák, ill. szolgák és zsellérek is előfordulnak. Feltehető, hogy a családos zsellérek és a háztulajdonosok külön kenyéren, külön háztartásban éltek. Azonban a magányos zsellérek, vagy a gyermekes özvegyek bizonyosan közös kenyéren és közös háztartásban éltek a háztulajdonossal. Ez a köveskálhoz hasonlóan a *Kosáry Domokos* által Pest megyében vizsgált és paraszti familiának nevezett egység lehet, amelyben a jobbágyi kis-, törzs- vagy nagycsalád mellett önállóan feltehetőleg megélni nem tudó özvegyek, zsellérek, pásztorok és fogadott cselédek is meghúzódtak a családfő vezetésére alá tartozva. Valójában ez egy feudális képződmény volt, amely létalapot biztosított tagjainak.²⁵

A külön családmagot és háztartást alkotó zsellérek pedig lakóház híján lakóként kerülhettek egy-egy háztulajdonos fedele alá.²⁶

A 347 főt számláló 73 családból az egy családra jutó lélekszám kettő és tizenegy között mozog, legnagyobb számú a négy- és ötfős (15, ill. 14 család). (Kétfős 12; háromfős 11; hatfős 13; 7 és 11 fős csak egy-egy, ill. három-három található.) Az egy családra jutó átlagos lélekszám 4,3 fő.

A háztartások (68!) lélekszáma 2—12 fő között van, legtöbb az öt-hat főt magába foglaló (16-16!). A többi száma 1 és 10 között mozog, az átlagos lélekszám egy háztartásban 5,1 fő.

Hasonlóan a háztartásokhoz, egy házban 2-12 között van az ott élők létszáma. Legmagasabb az 5-6 fős házak száma (13-11!), legalacsonyabb a 11-12 fős házak száma (1-2!). Az egy házban élők átlagos létszáma 5,9 fő.

Az adott esztendőben összesen 183 gyermeket írtak össze. Legnagyobb számban a 2-4 gyermekes családok voltak (16-14-13!), gyermektelen család csak nyolc szerepel. A családonkénti átlagos gyermeklétszám 2,6.

Valamennyi érték megközelíti a *Dávid Zoltán* által megállapítottat és a köveskáli értékeket egyaránt.

1757-ben az összeírt 65 házból 15 tartott szolgát (kettő két szolgát is), 18 zsellért (1-1 kettő, ill. három zsellért), szolgát és zsellért négy házban, özvegyet pedig 11 házban tartottak. Tehát 48 házban idegenek éltek egy fedél alatt a vérségi családdal. Testvérek együttélésére mindössze két adat van: mindkét esetben két házas testvér (a Jankó és a Juhász testvérek) él egy házban, de nem valószínű, hogy közös kenyéren, közös háztartásban. A recens néprajzi anyagban nagyszámú példa van az egy házban lakó, de külön háztartásba tartozó testvérekre, sőt szülőkre és gyermekekre is. De lehetett ez a külön háztartás egy gazdasági egység, viszont külön gazdasági egységként funkcionáló háztartásokra is akad szépszámu példa. Elképzelhető, hogy a szét hullott nagycsalád már vagyonközösséget nem alkotó egységeivel állunk szemben. Ezeknek változataira Veress Éva a sárospataki uradalom falvaiban XVII. századi példákat is talált.²⁷

Bár többségben vannak az egy családmagos házak, a kiscsaládok, de alig marad le mögöttük a több családmagot egyesítő házközösség. Az előforduló utóbbi 27 esetből 14 esetben a nagycsalád meglétére vannak adatok: özvegy apa vagy anya él közös háztartásban házas fiaival vagy nőtlen és hajadon gyermekeivel s házas fiával. Egy esetben a nőtlen és házas fiú mellett a férjezett lány és a vő is egy fedél alatt él anyósával. Bizonyára nem volt házuk, s átmenetileg kerültek ide, hisz a XIX. és XX. századi néprajzi anyagban csak olyan példákat találunk, amikor vőnek akkor ment valaki, ha a szülőknél kizárólag lányai voltak, vagy magára maradt a szülő, és a gazdaságban kellett a férfi munkaerő. Egyéb-ként vőnek menni kiszolgáltatót helyzetet jelentett. Összeírásunk nem ilyen esetet rögzített.

Megfigyelhető a nagycsaládnak nemcsak csonka változata, hanem a teljes is: a szülők nőtlen és hajadon gyermekeikkel, valamint házas fiúkkal élnek együtt. De adataink vannak a törzscsalád meglétére is, amikor a szülők egy házas fiúkkal vagy az egyik özvegy szülő egyik házas fiával él közös kenyéren. Figyelemre méltó, hogy azon esetekben, amikor özvegy apa él együtt házas és nem házas gyermekeivel, akkor ő a családfő, az összeírásban első helyen szerepel, azonban ugyanilyen esetben, ha az özvegy anyával élnek együtt házas és nőtlen fiai, akkor a gazdaságot ténylegesen vezető és irányító házas fiú szerepel az első helyen, családfőként.

A családok lélekszámáról elmondható, hogy a három-, négy- és ötfős családok vannak többségben (19, 16, 14), őket a kétfős családok követik

(12!), de együttvéve a két főnél magasabb lélekszámú család az általános. A hat-kilenc fős családok is megtalálhatók. Az átlagos lélekszám 4,7 családonként.

A háztartások között a három-, az öt- és a hatfős háztartások fordulnak elő legnagyobb számban (15, 19, 16), de megtalálhatók a kettő és tizenkettő főt egyesítők is. A háztartásonkénti átlagos létszám 4,8 fő.

Egy házban legnagyobb létszámban 5-6 fő él (15, 13), de 2-12 fő között minden létszám előfordul. Az egy házban élők átlagos létszáma 6,2 fő.

Az összeírók 201 gyermeket vettek számba, többségben feljegyezve az egy gyermeknél többet nevelő családokat (egygyermekes 27). Legnagyobb számúak a két- és háromgyermekes családok (25 és 12), de 4-7 gyermek is előfordul. Meglepően magas a gyermektelen családok száma: huszonhárom. Ennek oka az összeírásokból nehezen állapítható meg, hisz a faluban hatékony és nagyarányú születéskorlátozásról sem beszélhetünk később sem. Ez az arányszám a veszprémi püspökség egész területén szembeütné *Dávid Zoltánnak*, de az okokat nem sikerült megállapítania.²⁸

1771-ben a számba vett 100 házból 37 szolgát (nyolc 2 szolgát, egy-egy pedig 3, ill. 4 szolgát), 34 zsellért (két zsellért 10, három, ill. négy zsellért pedig 2, ill. 1), 11 pedig szolgát és zsellért tartott. Tehát 82 házban, azaz az összeírtak többségében szolgál- vagy zsellértartó családok éltek. Vizsgált időszakunkra jellemző, hogy 1747 és 1771 között általánosnak mondhatók a faluban a szolgát és zsellért, esetleg mindkettőt befogadó házak, családok.

A szolgát, a zsellért foglalkoztató családok és háztartások nagy száma az uralkodó családszerkezettel, a kiscsaláddal áll összefüggésben. Így látták és tudták megfelelően biztosítottnak a család munkaerő-szükségletét.

A 117 összeírt családból 80 egy családmagos, 20 esetben egy házban két családmag, 3 esetben pedig 3 családmag található. Dominánsnak az egy családmagot magukba foglaló házak mondhatók. A három családmag a jobbágygazdából és családos zsellér lakóiból áll. Ugyanez mondható el a két családmagos házak esetében is. Két esetben előfordul a törzscsalád: mindkét alkalommal az özvegy apa élt együtt házas fiával. Családfőként az apát tüntették fel. Az azonos nevéek egymás mellett vagy egymás közelében élése ez alkalommal is megfigyelhető.

Hat esetben csonka családot vettek fel az összeírók, ezek vegyesen fordulnak elő a jobbágyok és zsellérek esetében, egy kivételével minden alkalommal az özvegy anya kiskorú gyermekeivel élve vezeti a gazdaságot, esetenként szolgát is tartva. Általában elmondható, hogy a megvizsgált minden esztendőben nagyobb a létszáma az özvegy nőnek (legyenek akár magányosak, vagy gyermekeikkel élők, akár a gazdaságot önállóan vezetők), mint az özvegy férfiaknak.

A családonkénti lélekszám 2 és 9 fő között mozog: egyedenként legmagasabb a 2 és 3 fős családok száma (30 és 29), majd a 4 és 5 fősek köve-

tik 22, ill. 17 család. Általában elmondható, hogy összességében a 3-6 fős családok vannak többségben, összesen 80 a számuk. A családonkénti átlagos lélekszám 3,5; alacsonyabb az eddig megvizsgált, valamint az egész veszprémi püspökség területére jellemző átlagos értékeknél.

A háztartásokról elmondható, hogy 2 és 9 fő között mozog létszámuk, többségben 3-6 fővel. Ezek összlétszáma 79, szemben a 23 két főssel. A hatnál magasabb lélekszámú háztartások elenyészőek. Az átlagos lélekszám háztartásonként 4,3 fő, megközelíti az eddigi értékeket.

Egy házban 2-11 személy él, legmagasabb számban a 3-7 személyes háznépvel (79!). Ezzel szemben a 2, 8, 9 és 11 főt egyesítő házak egyenként nem érik el a tizet. Az egy házban élők átlagos létszáma 5 személy.

Az összeírt 522 személyből 226 a gyermek. Feltűnően magas az egygyermekes családok száma: 35. A gyermekteleneké 19. A családok többségében 2-9 gyermeket neveltek, legnagyobb számban a 2-4 gyermekesekkel (23, 13, 15). A családonkénti átlagos gyermekszám azonban csak 2.

Végezetül az 1776-ban megszámlált 96 házból mindössze 32-ben élt szolga vagy magányos özvegy. Szolgát házban (két szolgát négyen, hármat ketten), magányos özvegyet tizenkettőben találnak. Szembetűnő, hogy az eddigi 30 esztendőben mindig megtalálható volt a családos vagy magányos zsellér is több-kevesebb számban az összeírt házakban, viszont jelen esetben egyetlen zsellért sem írtak össze. Feltűntettek viszont nyolc alkalommal a háztulajdonos család mellett idegen családokat is, akiknek minőségét avagy a tulajdonossal való rokonságát nem jelezték. Így feltehető, hogy házatlan lakókról van szó, akik külön kenyéren, háztartásban és munkaszervezetben éltek egy fedél alatt a háztulajdonos családjával. Az összeírt házak lakói döntő többségükben egy családmagosak, azonban 19 esetben két családmagot, egy esetben pedig három családmagot is találunk egy házban. A már jelzett idegen családokon, lakókon kívül tíz alkalommal házas testvérek, egyszer pedig még nőtlén, ill. hajadon testvérek laknak együtt házas testvérükkel. Valószínű, közös kenyéren és háztartásban. Az együtt élő házas testvérek esetében feltehetően külön háztartásokról van szó, akik külön kenyéren éltek, bár nem kizárt a vagyonközösség és közös munkaszervezet lehetősége sem. Igaz, hogy az új- és legújabb kori néprajzi példák területünkről azt igazolják, hogy az átmenetileg létező nagycsalád a szülők halála után felbomlott, a testvérek a vagyonon megosztva nem tartották fenn a közös háztartást sem. Csak a házasságra nem lépett testvérek éltek közös háztartásban, közös kenyéren, vagyonközösségben. Az előző, 1747. évi és 1757. évi összeírásokkal egybevetve megállapítható, hogy az 1776-ban együtt élőként feltüntetett testvérek közül a Borbélyok, Istványak, Nagyok, Vargák, Salamonok 1747-ben, ill. 1757-ben nagycsaládi kötelékben éltek. De közöttük felbomlott nagycsaládok is megfigyelhetők. Ez az adat ismételtén igazolja Szentbékállán a nagycsalád átmeneti meglétét, amely azonban nem volt állandó még egy rövid időperiódusban sem. Felbomlott, hogy aztán, ha a

szükség úgy kívánta, ismét újraszerveződjön, ahogy arra ebből a faluból még a XX. századból is van példa. E családszerkezeti formával minden bizonnyal a gazdasági stabilitást biztosították, védekezve a zselléresedés ellen, amely még a jómódúakat is fenyegette, sőt sújtotta is.

A pillanatnyi gazdasági helyzet kínálhatta a nagycsaládi formát, amelyben szerepet játszottak az örökösödési szokások is. De a birtok szétaprózódásával járó elszegényedés megelőzése nem lehetett az egyetlen kiváltó oka a nagycsalád átmeneti megjelenésének. Életben maradását szolgálta a birtok nagysága megkívánta munkaerő-szükséglet is a vagyonos jobbágy-parasztoknál. Közrejátszhatott itt az a törekvés is, hogy a különféle kötelező szolgáltatásokat minél kevesebb erőfeszítéssel teljesítsék.²⁹

Faragó Tamás több kutatás eredményeiből megállapította, hogy a bonyolult szerkezetű háztartások nem a szegényebb, hanem a birtokos réteget jellemezték. Így alkalmazkodtak a feudális szolgáltatások és az extenzív vegyes gazdálkodás együttes munkaerőigényéhez, de ugyanakkor így gátolták meg a földszükével jelentkező társadalmi süllyedést is. Ezek a területek a XIX. század végén már alacsony termékenyséigiek voltak (születések alacsony száma).³⁰ Megvizsgálandó a népesedési viszony is az adott korszakban, mert ez összefüggésbe hozható a több családmagos háztartások létrejöttével.³¹

Tizenkét esetben közös háztartásban özvegy élt együtt egy-egy kiscsaláddal. Nem tudható, nem állapítható meg, hogy a magányos, csak keresztneven feltüntetett asszony (az esetek többségében) védelmet kereső zsellér-e, avagy az egyik házasság özvegyen maradt szülője. Mindkét eset előfordulhat.

A 114 családban többségben a kettő-öt fős családok találhatók (24, 27, 27, 23), de hat- és hétfős is előfordul. A családonkénti átlagos lélekszám 3,7; alacsonyabb az 1747–57. évinél, valamint a köveskálínál, utalva a megnövekedett számú kiscsaládra.

A háztartásonkénti lélekszám 2-9 közötti, többségben a 2-6 főt magukba foglalókkal (18, 22, 25, 26, 11). Az átlagos szám háztartásonként az eddigieket megközelítő 4,1 fő.

Csökkenet vizont az egy házban élők lélekszáma: 1-12 fő között mozog, de legnagyobb számban 2-7 fős háznépvel (8, 11, 20, 28, 11, 8). Átlagos lélekszámuk házanként mindössze 4,7 fő, alacsonyabb a veszprémi püspökség területének átlagánál, de alacsonyabb a szentbékállai 1747. és 1757. évihez viszonyítva is. Megegyezik viszont az 1757. évi köveskálival. Mindezek a nagyobb létszámú családok és háznép szétaprózódásával függenek össze. Érdekes, hogy amíg Köveskálán az úrbérrendezés éveiben megnőtt a szolgát tartó családok és háztartások száma, addig Szentbékállán ugyanezen időben csökkent a számuk, még az 1771. évi, ugyanezen községbelihez képest is. Feltételezhető, hogy bizonyos átmeneti kiegyenlítődés következhetett be a korábbi szolgák és jobbágyparasztok gazdasági helyzetében, amely a szolgák számának csökkenésével járt együtt.

A megszámlált 461 személyből 213 a gyermek.

Legnagyobb létszámúak az 1-4 gyermekes családok (28, 29, 24, 10), bár elmondható, hogy többségben vannak a kettőnél több gyermeket — 3-5-öt nevelők az adott pillanatban: a 28 egygyermekessel szemben számuk 66. Gyermektelen összesen 18 család. Az átlagos családonkénti gyermekszám 1,9, alatta maradv a veszprémi püspökség egész területére jellemző 2,63-as átlagnak. De csökkenés tapasztalható az 1747. évi szentbékállai 2,6-os átlaghoz viszonyítva is.

Összegzésként elmondható, hogy a rendelkezésre álló több, különböző időperiódusból származó lélekösszeírás lehetőséget adott a családok részbeni mozgásban, változásban való megfigyelésére. Így is tendenciák állapíthatók meg, hisz 30 esztendő alatt sem volt egyetlen faluban sem változatlan a családszerkezet, a családok összetétele: Ugyanez megfigyelhető a Káli-medence többi faluja esetében is, bár ezek adatainak részletes összegyűjtése és elemzése még hátravan.

Amint azt az eddigi forrásokból kiolvashatjuk, területünk nem tartozott a nagycsaládos, az összetett háztartások területéhez. Veress Éva kutatásai szerint az összeírtak vagyoni helyzete mellett a tájegységre jellemző uralkodó gazdálkodási ág is befolyásolta a családszerkezet alakulását. Így a bortermelő, szőlőművelő területek lakosságánál kisebb a családok lélekszáma, 4-5, s nem jellemző a nagycsaládok általános megléte, míg az átmeneti területeken, ahol „a szántó—állattartó gazdálkodási mód bortermeléssel is párosul, a családszerkezet terén kompromisszumos viszonyok találhatók”.³² Vizsgált falvaink is hasonló gazdálkodási ágakkal rendelkező vidéken találhatók, ahol a szőlőművelés kedvezőbb megélhetési lehetőséget biztosított kisebb földterületen is.³³ Akkor, amikor uralkodó család-típusnak a vérségi kiscsalád mondható, hozzá kell tenni azt is, hogy mellette átmenetileg létrejött vagy újjászerveződött a vérségi alapú nagycsalád is, amelyre az összeírásokban konkrét adatok találhatóak, de erre engednek következtetni a feltehetőleg konszangvinikus kapcsolatban lévő kiscsaládok egymás utáni feltűntetése, az egy házban élő testvérek előfordulása, a recens, nagycsalád meglétére utaló néprajzi adatok és Szentbékállai a rokonsági terminológiában történő olyan megkülönböztetések, amikor „szétválasztják az idősebb és fiatalabb sógorokat (sógorbácsi vagy sógorbáttya és sógor, kisebb uram), valamint házastársaikat (ángyi és sógor-asszony)”. Az ilyen megkülönböztetésnek Szabó László szerint az együtt élő nagycsaládi rendszerben volt csupán értelme, a kiscsaládi terminológiából hiányzik.³⁴ A nagycsaládok és összetett háztartások átmeneti létrejöttének gazdasági és népesedési okai lehettek (elszegényedés megakadályozása, nagyobb munkaerő-szükséglet, emelkedő népességszám), de kialakulásuk, amint azt Faragó Tamás igazolta, többségében csak a XVIII. század közepe utáni időszakra datálható, bár nem ellentmondó tény XVI—XVII. századi létezésük sem.³⁵

A háztartások összetételében hasonló folyamatok figyelhetők meg, összefüggésben a családszerkezettel. Utóbbi határozza meg az egy házban élők létszámának alakulását is.

A családok, háztartások és az egy házban élők átlagos lélekszáma megegyezik, vagy általában — néhány esettől eltekintve — megközelíti a *Dávid Zoltán* által az egész veszprémi püspökség területére kimutatott értékeket. Esetünkben is elmondható, hogy a legtermékenyebb korszakban 30-40 év között voltak a szülők, s az ilyen korúaknak a legmagasabb a létszáma is. A 60 év fölöttieké a legalacsonyabb. A legtöbb gyermek a családonként, háztartásonként a 30-51 év közötti szülőknél figyelhető meg. Az özvegyek esetében változó a gyermekszám, előfordulnak kivételesen magas létszámok is egy-egy esztendőben, pl. Szentbékállai, 1771. Elmondható itt is, hogy a háztulajdonosok több gyermekkel rendelkeznek általában, mint a lakók vagy a szolgák (pl. pásztorok).³⁶ Minden esetben nagyobb a kiscsaládok létszáma a csonka családokénál, s esetenként az újrarahasodás is kimutatható. Az idegenek előfordulása egy-egy házban változó. Egyes években emelkedik a szolgák száma háztartásonként, pl. 1757 vagy 1771, máskor visszaesik, pl. 1776, Szentbékállai. Ugyanez mondható el az özvegyet tartó háztartásokról vagy a zsellérek előfordulásáról is akár a háztulajdonossal egy, akár külön háztartásban.

A II. József-féle népszámlálás adataival összevetve az összeírások adatait, lényeges eltérések tapasztalhatók az összlétszámokat illetően, az átlagléttszámok azonban megközelítik egymást: 1784—1787 között Köveskálán 183 házban 210 családot írtak össze, közülük 167 nemes, 3 parasztot és 115 zsellért (utóbbiak a férfilakosságból, amely 397 fő a nők 426 fős számával szemben). Ugyanakkor Szentbékállán 124 házzal 120 családot, ahol 25 nemes, 1 polgár (iparos), 21 paraszt és 79 zsellér a számba vett (246 férfi és 226 nő).³⁷ Ezek az adatok jóval magasabbak az 1776-ban felvetteknél. Amíg az anyakönyvi adatok részletes elemzése nem történik meg, addig a *Faragó Tamás* általi megállapítás valószínűsíthető ez esetben is, miszerint a XVIII. században jelentősen megnőtt a népességszám.³⁸

A családokat letelepedés szerint is megvizsgálva, többségében neolokális (házasságkötés után új helyre költözők) típusok figyelhetők meg, de mellettük a konszangvinolokális (házasságkötés után valamelyik vérrokonhoz költözők) típusok közül a patrilokális családok (a férfi szüleihez költöző házaspárok) is megtalálhatók.³⁹ Ezek a jellemzők a házzal rendelkezőkre mondhatók el, a zsellérek és a kisszámú házas szolga esetében a letelepedés és a letelepedőnek a háztulajdonoshoz való kapcsolata jelenlegi ismereteink alapján nem állapítható meg, legfeljebb csak feltételezhető abban az esetben, ha azonos nevékről van szó.

A két különböző felekezeti községben a *Dávid Zoltán* által felállított család- és háztartástípusokon, azaz a vérségi kiscsaládok, törzscsaládok, nagycsaládok, valamint az egyszerű vagy szolgát tartó és az összetett háztartásokon belül tizenhat változatot különíthetünk el:

1. Házaspár gyermekekkel
2. Házaspár gyermekekkel és egyikük testvérével

3. Házaspár gyermekekkel és egyik szülővel
4. Özvegy férfi gyermekekkel
5. Özvegy nő gyermekekkel
6. Házastárs nélküli testvérek
7. Özvegy férfi házas fiával és unokájával
8. Magányos férfi gyermekeivel
9. Magányos nő gyermekeivel
10. Egyedül élő férfi
11. Egyedül élő nő
12. Házaspár gyermekek nélkül
13. Házaspár egyikük szülőjével és gyermekekkel
14. Özvegy nő házas fiával és nőtlen, hajadon gyermekeivel
15. Felnőtt testvérek anyjokkal
16. Szülők több házas és nőtlen fiukkal, hajadon lányokkal

A háztartások esetében a felsoroltak bővülnek annyival, hogy szolgálja (egy vagy több), özvegy vagy magányos zsellér található-e kötelékükben.

A két községet összehasonlítva kimondható, hogy a református kisnemesi többségű Köveskálón a kiscsaládok, valamint a kiscsaládos és kiscsaládos szolgát tartó háztartások, a kevés-

számú itt élő katolikusnál pedig a kiscsaládok és a kevesebb számú nagycsalád, valamint törzscsalád, a kiscsaládos, a kiscsaládos szolgát, zsellért vagy özvegyet befogadó háztartások találhatóak meg. Utóbbiaknál két vagy több, a háztulajdonos családdal vérségi kapcsolatban nem álló, de velük egy fedél alatt élő, kevesebb számú lakó is létezett.

A katolikus Szentbékállán a kiscsaládok, törzscsaládok és nagycsaládok egyaránt megtalálhatók voltak úgy, „ahogy a társadalomnak szüksége volt működésükre”, meglétükre.⁴⁰ A háztartásokat az egyszerű kiscsaládos, a szolgát tartó kiscsaládos, a szolgát és zsellért tartó kiscsaládos, avagy a szolgát, szolgát és zsellért tartó több családmagos háztartások jellemezték. Változó számban előfordult itt is a háztulajdonossal egy fedél alatt lakó, de külön családot és háztartást alkotó lakók együttese.

Az előforduló névanyagból pedig leszűrhető, hogy a két község lakossága állandó volt, amely a XX. századig nyomon követhető. A zsellérek és szolgák esetében az országos adatokhoz hasonlóan fluktuációval kell számolni.

JEGYZETEK

1. PADÁNYI BÍRÓ Márton veszprémi püspök lélekösszeírásai, Köveskál és Szentbékállán, 1747, 1757, 1771, 1776. Püspöki Levéltár, Veszprém.
2. Református lelkek száma, Köveskál, 1769. Jelzet nélküli, még rendezetlen anyag. Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, Tudományos Gyűjteményei.
3. DÁNYI Dezső — DÁVID Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás, 1784—1787. Bp., 1960.
4. DÁVID Zoltán: A családok nagysága és összetétele a veszprémi püspökség területén, 1747—1748. Bp., 1973.
SZABÓ László: A jász etnikai csoport, II. A Jászság társadalomrajza a XVIII—XIX. században. Szolnok, 1982.
5. DÁVID Zoltán op. cit.
6. Ibidem 1—22.
7. SZABÓ László op. cit. 113.
8. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: Magyar jogi népszokások. Bp., 1981.
9. Erre vonatkozóan I. GELENCSE József: Öröklési szokások a Káli-medencében c. kéziratban lévő előadásának adatait, valamint hasonló témájú, 1983. szept. 25-én elhangzott előadását.
10. SZABÓ László: op. cit. 110.
11. DÁVID Zoltán op. cit. 11. és 30.
12. DÁVID Zoltán op. cit. 11.
13. Ibidem 26. 30.
14. Status et Constitutis Animarum Filialis Köveskálán. Archivum Episcopatus Wesprimiensis A. 14. 5. 583—585. 263—266., valamint 244.
15. DÁVID Zoltán op. cit. 30.
16. Erre vonatkozóan KOSÁRY Domokos: A paraszti „familia” kérdéséhez a XVIII. század elején. Agrártörténelmi Szemle, 1963. 120—132.
17. DÁVID Zoltán op. cit. 21. és 30.
18. SZABÓ László op. cit. 83. 88. és 92.
19. Ezt rögzítették a II. József-féle népszámlálás adatai is. DÁNYI Dezső — DÁVID Zoltán op. cit. 8.
20. KOSÁRY Domokos op. cit. 123. A szerző tanulmányában Pest megyei adatokkal és példákkal igazolta, hogy ezek a személyek a paraszti háztartás tartó-
- zéikai voltak, a család munkaerejének le sem mért elemei.
21. DÁVID Zoltán: op. cit. 24.
22. Conscriptio Animarum Parochia Szentbékállán Archivum Episcopatus Wesprimiensis. A 14. 245—250. 253—257. 563—570.
23. „A nagyobb családok a szétválkozás után, ha külön kenyérre mentek is, nem bizonyos, hogy elköltöztek új lakóházba. Erre nem volt mindig lehetőség.”
SZABÓ László: op. cit. 104.
24. Ibidem 83.
25. KOSÁRY Domokos: op. cit. 127.
26. DÁVID Zoltán op. cit. 18—19.
27. VERESS Éva: A jobbágycsalád szervezete a sárospataki uradalom falvaiban a XVII. század közepén. Történelmi Szemle, 1958. 424.
28. DÁVID Zoltán: op. cit. 21.
29. ANDORKA Rudolf: Paraszti családszervezet a XVIII—XIX. században. Ethnographia, 1975. 357—358.
SZABÓ László: op. cit. 123.
VERESS Éva: op. cit. 425. 427.
30. FARAGÓ Tamás: Háztartásszervezet és falusi társadalomfejlődés Magyarországon, 1787—1828. Történelmi Statisztikai Tanulmányok, 3. Bp., 1977. 113. és 134—135.
31. Ibidem 140.
32. VERESS Éva: op. cit. 398—422. és 427.
33. FARAGÓ Tamás: op. cit. 125.
34. SZABÓ László: Csépa község társadalma. In: Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirazás népéletéből. I. 252.
35. FARAGÓ Tamás: op. cit. 115.
36. DÁVID Zoltán: op. cit. 12—19.
37. DÁNYI Dezső — DÁVID Zoltán op. cit. táblázatok Zala megye.
38. FARAGÓ Tamás op. cit. 123.
39. A típusokra vonatkozóan: FARAGÓ Tamás: Háztartás, család, rokonság. Ethnographia, 1983. 224.
40. FÉL Edit: Adatok a bukovinai székelyek rokonsági intézményeiről. Néprajzi Közlemények, 1958. 14.

DIE MERKMALE DER FAMILIENSTRUKTUR IN KÖVESKÁL
UND SZENTBÉKKÁLLA IM XVIII. JAHRHUNDERT

Die im XVIII—XIX. Jahrhundert römisch-katholische Gemeinde Szentbékállá und die reformierte Gemeinde Köveskál fassen unter den acht Gemeinden des Káler Beckens die Merkmale der zu den beiden Konfessionen gehörenden Bevölkerung am stärksten zusammen.

Die Grundlage für die Untersuchung der Familienstruktur der beiden Gemeinden bildet die Zusammenschreibung des Veszprémer Bischofs Márton Padányi Bíró aus den Jahren 1745, 1757, 1771 und 1776, die in erster Linie die katholischen Seelen berücksichtigten, und eine 1769 angefertigte reformierte Zusammenschreibung. Die aufgrund des schriftlichen Materials sich abzeichnenden Merkmale werden durch den Vergleich mit den neuesten ethnologischen Angaben zuverlässiger. Bei der Analyse des Materials waren die geschichtsstatistischen Forschungen und Ergebnisse von Zoltán David und die gesellschafts-ethnologischen Forschungen und Ergebnisse von László Szabó richtungsweisend.

Die Familie ist als Funktion mehrerer Komponenten eine ständig in Bewegung befindliche Einheit der Gesellschaft, die nach Ernő Tárkány Szűcs auf dem Weg der Ehe zustandekommt, auf Blutsbasis beruht, von der Gesellschaft anerkannt und geregelt wird und eine Gruppe rechtlich selbständiger, mit separatem Besitz versehener ständig Zusammenlebender darstellt, deren Ziel die Zeugung von Nachkommen und die Gewährleistung der Bedingungen für ihre Erziehung ist. In Bezug auf ihre Struktur kamen verschiedene Variationen zustande.

Auf unserem Gebiet zählt man in der bäuerlichen und ehemals kleinadligen Gesellschaft all jene Familientypen in den Begriff der Familie, die vom Ende des XIX. Jahrhunderts bis zur Mitte des XX. Jahrhunderts lebende und funktionierende Familienformen waren. Zwei grundlegende Kriterien jeder Formulierung ist die Blutsbeziehung und das Wohnen unter einem Dach. Im untersuchten Zeitraum lebten jedoch nicht nur die auf Blutsbasis zusammengehörenden Personen unter einem Dach, sondern auch fremde Personen, die nicht zur Familie gehörten, z.B. die Knechte und Diener des Hausherrn, alleinstehende und familiäre Häusler. Somit ist es akzeptabler, über Familien und Hausleute zu sprechen, und diese können auch gemeinsame Haushalte bilden. Die mit dem Hausbesitzer in einem gemeinsamen Haushalt lebenden Häusler bilden die von Domokos Kosáry als bäuerliche Familie bezeichnete Einheit, in der die neben der leibeigenen Klein-, Stammes- oder Großfamilie vermutlich nicht auskommenden Witwen, Häusler, Hirten und aufgenommenen Knechte sich unter die Führung des Familienoberhauptes stellten und so in dieser feudalen Einrichtung zu einer Existenzgrundlage gelangten. Die zu verschiedenen Haushalten gehörenden Personen gelangten infolge des Mangels an Wohnhäusern mit dem Hauseigentümer unter ein Dach.

Die animalen Zusammenschreibungen aus den verschiedenen Zeiträumen gaben die Möglichkeit zur Beobachtung der Familien in ihrer teilweisen Bewegung

und Veränderung. Schon innerhalb von dreißig Jahren kann die Familienstruktur und die Zusammensetzung der Familien in keinem einzigen Dorf mehr als unverändert bezeichnet werden. Das Gebiet gehörte aber nicht zum Gebiet der großfamiliären und zusammengesetzten Haushalte. Die vorherrschenden Wirtschaftszweige waren der Weinbau und die Weinherstellung, die auf der Arbeit der Familien mit weniger Personen aufbauten. In der Dörfern des Gebietes war die Kleinfamilie auf Blutsbasis der vorherrschende Familientyp, aber daneben bildete sich auch die Großfamilie auf Blutsbasis vorübergehend heraus bzw. formierte sich neu, auf deren Existenz die konkreten Daten der Zusammenschreibung verweisen. Darauf lassen auch die in einem Haus lebenden Geschwister sowie die in der verwandtschaftlichen Terminologie die jüngeren und älteren Schwager und ihre Ehepartner unterscheidenden Bezeichnungen schlußfolgern. Das vorübergehende Zustandekommen der Großfamilien und der zusammengesetzten Haushalte kann wirtschaftliche und Bevölkerungsgründe gehabt haben.

Die durchschnittliche Zahl der Mitglieder der Familien und Haushalte sowie der in einem Haus lebenden Menschen stimmt mit den von Zoltán Dávid für das gesamte Gebiet des Veszprémer Bistums festgestellten Werten überein. Die Zahl der Eltern im Alter von 30 bis 40 Jahren war am größten, und dieses Alter war auch am fruchtbarsten. Die meisten Kinder können zwischen dem 30. und 51. Lebensjahr der Eltern beobachtet werden. Die Hausbesitzer hatten in jedem Falle mehr Kinder als die Bewohner. Die Mitgliederzahl der Kleinfamilien kann in jedem Falle als größer als die der Rumpffamilien angesehen werden.

Die Familien waren vom Standpunkt der Niederlassung neolokal (nach der Hochzeit von den Eltern fortziehende Familien) oder patrilokal (nach der Hochzeit zu den Eltern des Mannes ziehende Familien). In den untersuchten Dörfern konnten 16 Variationen der Klein-, Stamm- oder Großfamilien auf Blutsverwandtschaft sowie der einfachen und zusammengesetzten Haushalte unterschieden werden.

In der reformierten kleinadligen Gemeinde Köveskál waren die Kleinfamilien, die Kleinfamilien- und Diener haltenden Kleinfamilienhaushalte, bei den hier lebenden Katholiken wiederum die Kleinfamilien, die verschwindend kleine Zahl von Groß- und Stammfamilien, die Kleinfamilien-, Diener haltenden Kleinfamilien- und Häusler oder Witwen aufnehmenden Kleinfamilienhaushalte allgemein verbreitet. In der katholischen Gemeinde Szentbékállá waren die Klein-, Stamm- und Großfamilien, die einfachen Kleinfamilien-, die Diener haltenden Kleinfamilien- und die Diener und Häusler beschäftigenden Kleinfamilienhaushalte bzw. die Diener oder Diener und Häusler aufnehmenden Haushalte mit mehreren Familienkernen charakteristisch.

Das vorkommende Namenmaterial bestätigt, daß die Bevölkerung des Gebietes bis zum XX. Jahrhundert verfolgbar konstant war.